

บทที่ ๕

การอภิปรายผลและข้อเสนอแนะ

การวิจัยเพื่อพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นแบบมีส่วนร่วมของชุมชน ตำบลบ้านแหวน อำเภอหางดง จังหวัดเชียงใหม่ ในครั้งนี้มีวัตถุประสงค์ คือ

๑. เพื่อจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นด้านวัฒนธรรมและอาชีพในระดับชุมชน
๒. เพื่อศึกษาและส่งเสริมกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการศึกษา
๓. เพื่อใช้กระบวนการจัดทำหลักสูตรชุมชนส่งเสริมการท่องเที่ยวของชุมชน

ดังนั้นการอภิปรายผลการศึกษาวิจัยในบทนี้จึงเป็นการอภิปรายผลตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยเป็นหลัก และมีข้อเสนอแนะตามประเด็น ดังต่อไปนี้

๑. ผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์
๒. แนวคิดและองค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย
๓. ข้อเสนอแนะจากการวิจัย
 - ๓.๑ ข้อเสนอแนะจากกระบวนการวิจัย
 - ๓.๒ ปัญหา อุปสรรค และแนวทางแก้ไข
 - ๓.๓ ข้อเสนอแนะเพื่อการพัฒนา
 - ๓.๔ ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยต่อไป

๑. ผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์

จากการดำเนินการวิจัย พบว่าผลการวิจัยสามารถตอบคำถามการวิจัยตามวัตถุประสงค์การวิจัยที่ตั้งไว้ได้ครบทุกประการ กล่าวคือ ได้นำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นด้านวัฒนธรรมและอาชีพในระดับชุมชนจำนวน ๕ หลักสูตร ได้ทราบรูปแบบกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการศึกษา และได้ใช้กระบวนการจัดทำหลักสูตรชุมชนส่งเสริมการท่องเที่ยวของชุมชน โดยมีรายละเอียดดังนี้

กิจกรรมการดำเนินการวิจัยในระยะแรก คือการจัดทำเวทีชุมชน ได้ข้อมูลที่ตอบวัตถุประสงค์การวิจัยและคำถามวิจัยในประเด็นที่ ๑ คือ ทำให้ทราบว่าองค์กรชุมชนมีศักยภาพที่จะมีส่วนร่วมในการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นได้จริง และมีความสามารถที่ถ่ายทอดความรู้สู่เยาวชนอย่างเป็นระบบได้ และพบว่าข้อมูลที่จะนำมาจัดทำเป็นหลักสูตรท้องถิ่นของตำบลบ้านแหวนมีความสอดคล้องกับการค้นพบของความรู้และภูมิปัญญาที่มีอยู่ในท้องถิ่นต่าง ๆ ของ

ประเทศ ดังที่ ประสงค์ สินเดช และคณะ (๒๕๔๗) ผู้ศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นตำบลนาขุม อำเภอบ้านโคก จังหวัดอุดรธานี ได้สรุปหัวข้อ ความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นออกเป็นหมวดหมู่ ได้ ๓ หัวข้อ ดังนี้

๑. สภาพทั่วไปของตำบลนาขุม

- ๑.๑ สภาพทางภูมิศาสตร์
- ๑.๒ การเมืองการปกครอง
- ๑.๓ สถานที่สำคัญ
- ๑.๔ การศาสนา
- ๑.๕ เศรษฐกิจ
- ๑.๖ การศึกษา

๒. ประวัติและความเป็นมาของหมู่บ้าน

๓. ความรู้ท้องถิ่นของตำบลนาขุม

- ๓.๑ ประเพณีพื้นบ้าน
- ๓.๒ ความเชื่อพื้นบ้าน
- ๓.๓ อาหารพื้นบ้าน
- ๓.๔ สมุนไพรพื้นบ้าน
- ๓.๕ นิทานพื้นบ้าน
- ๓.๖ การละเล่นพื้นบ้าน
- ๓.๗ ดนตรีและเพลงพื้นบ้าน
- ๓.๘ หัตถกรรมพื้นบ้าน

แม้แต่ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนทางภาคใต้ซึ่งวิถีชีวิตความเป็นอยู่ที่แตกต่างจากภาคอื่นๆ ทั้งด้านศาสนาและวัฒนธรรมประเพณี ก็ยังมีความคล้ายคลึงกันกับความรู้และภูมิปัญญาของทางภาคเหนือ ดังที่ โรงเรียนอรุณวิทยา (๒๕๔๗) เขตพื้นที่การศึกษา ประจวบคีรีขันธ์ เขต ๑ ได้จัดทำหลักสูตรท้องถิ่นสาระงานอาชีพและเทคโนโลยี เรื่องการทำข้าวเกรียบปากหม้อ การถนอมอาหาร การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม หรือเช่นที่ โครงการการฟื้นฟูโรงเรียนตาดีกาโดยการมีส่วนร่วมของท้องถิ่นบ้านนิปีสุและ อำเภอชะเรียง จังหวัดปัตตานี ที่ต้องการ พัฒนาหลักสูตรการสอนด้านการศาสนาให้กับเด็กอายุ ๖-๑๓ ปีให้ได้มาตรฐาน หรือโครงการฟื้นฟูภูมิปัญญาผ้าทอนาหมื่นศรี อำเภอนาโยง จังหวัดตรัง โครงการฟื้นฟูขนมพื้นบ้านมุสลิมบ้านท่ามาลัย ตำบลปากน้ำ อำเภอละลุ จังหวัดสตูล โครงการองค์ความรู้หม้อพื้นบ้านและการสร้างเสริมสุขภาพชุมชน อำเภอเขาชัยสน จังหวัดพัทลุง ซึ่งโครงการเหล่านี้มีความคล้ายคลึงกัน

ด้านความรู้และภูมิปัญญาในภาคเหนือซึ่งทำให้เชื่อมั่นได้ว่าภูมิปัญญาเหล่านี้สามารถนำไปจัดทำเป็นหลักสูตรท้องถิ่นได้ และจะเป็นหลักสูตรที่สนองความต้องการของท้องถิ่นได้อย่างแท้จริง

การได้มาของหลักสูตรท้องถิ่นของชุมชนบ้านแหวน จำนวน ๕ หลักสูตร ครั้งนี้สอดคล้องกับการค้นพบในการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นและกระบวนการได้มาของหลักสูตรท้องถิ่นที่กล่าวไว้ในเว็บไซต์ (Web Site) ของ ประสงค์ สินเดช และคณะที่ศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่น ตำบลนาขุมจังหวัดอุดรดิตถ์ โดยกล่าวไว้ในบทที่ ๒ เรื่อง แนวคิดในการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น ข้อ ๒ ที่ว่าหลักสูตรท้องถิ่นควรได้มาจากการสำรวจสภาพปัญหาชุมชน เป็นการศึกษาข้อมูลความเป็นอยู่ของชุมชน เพื่อให้ได้มาซึ่งข้อมูล จึงเป็นวิถีชีวิตตามสภาพจริงของผู้เรียน อันเป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นเพื่อให้การเรียนการสอนตามความต้องการของชีวิตที่แท้จริงของผู้เรียนและบรรลุวัตถุประสงค์สูงสุด ดังนั้นผู้ที่เกี่ยวข้องกับการใช้หลักสูตรท้องถิ่นควรมีการสำรวจสภาพปัญหาในชุมชนเป็นระยะ ๆ เพื่อให้เนื้อหาในการเรียนการสอนเป็นปัจจุบันอยู่เสมอ และในข้อที่ ๔ ที่ว่าหลักสูตรท้องถิ่นควรได้มาจากภูมิปัญญาท้องถิ่น เพราะเป็นแหล่งความรู้ของชุมชน รวบรวมศาสตร์สาขาต่าง ๆ เป็นความรู้ที่ควรได้รับการเผยแพร่ เพื่อสร้างความภูมิใจในท้องถิ่นนั้นๆ การพัฒนาหลักสูตรโดยภูมิปัญญาเป็นเรื่องที่ไม่ยาก ถ้ามีการศึกษาสำรวจรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับภูมิปัญญา สิ่งที่มีคุณค่าในท้องถิ่นที่ควรอนุรักษ์หรือเผยแพร่ แล้วจัดให้มีการพัฒนาหลักสูตรขึ้น โดยความร่วมมือของ ครู ผู้เรียน ผู้รู้ในชุมชนและผู้ปกครองอย่างจริงจัง ระหว่างการดำเนินการจัดทำหลักสูตรทำให้ผู้วิจัย และผู้ช่วยนักวิจัยในชุมชน ได้เรียนรู้รูปแบบกระบวนการมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาของชุมชนบ้านแหวนหลายรูปแบบ ซึ่งมีความสอดคล้องกับรูปแบบ ขั้นตอนและลักษณะของการมีส่วนร่วมที่ กรรณิกา ชมดี (๒๕๒๔ : ๑๓) ได้สรุปรูปแบบไว้ ๑๐ รูปแบบ คือ

๑. การมีส่วนร่วมประชุม
๒. การมีส่วนร่วมออกเงิน
๓. การมีส่วนร่วมเป็นกรรมการ
๔. การมีส่วนร่วมเป็นผู้นำ
๕. การมีส่วนร่วมตั้งคณาจารย์
๖. การมีส่วนร่วมเป็นผู้ชักชวน
๗. การมีส่วนร่วมเป็นผู้บริโภค
๘. การมีส่วนร่วมเป็นผู้ริเริ่ม
๙. การมีส่วนร่วมเป็นผู้ใช้แรงงานหรือลูกจ้าง
๑๐. การมีส่วนร่วมออกวัสดุอุปกรณ์

นอกจากนี้การจัดเวทีชี้แจงกระบวนการวิจัยอย่างเป็นทางการนั้นยังพบลักษณะการมีส่วนร่วมที่สอดคล้องกับที่ สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา (๒๕๔๒: ๒๕) กล่าวไว้ว่า การเปิดตัวอย่างเป็นทางการของโครงการ ประกอบกับการสร้างตัวอย่างการเรียนรู้ และกระบวนการมีส่วนร่วมในลักษณะนี้ นอกจากจะให้ความชัดเจนแก่ชาวบ้าน ชาวเมืองแล้ว ยังเป็นการขยายจำนวนคนที่เข้าใจมากขึ้นและทำให้เห็นภาพของคนที่เป็นองค์ประกอบของการทำงาน ๔ กลุ่ม คือ

๑. คนวงนอก ที่จะช่วยเหลือเมื่อต้องการการสนับสนุน
๒. คนวงกลาง ที่ไม่สะดวกในการเข้ามาช่วยเต็มตัว แต่เมื่อมีเวลาก็ยินดีมาช่วยกัน
๓. คนวงใน คือ กลุ่มแกนที่ทำงานเคลื่อนไหวร่วมกัน
๔. คนเกาะรั้ว คือ คนที่ยังไม่แสดงท่าทีชัดเจน ขอเป็นคน “เกาะรั้ว” สนใจเพียงแค่การรับรู้และดูความเคลื่อนไหวของโครงการเท่านั้น

นอกจากนี้การค้นพบยังมีถึงความสอดคล้องกับกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนด้านการกำหนดขั้นตอนการมีส่วนร่วม ตามที่ นรินทร์ชัย พัฒนพงศา (๒๕๔๖) กล่าวไว้อย่างชัดเจน ดังนี้

๑. การระดมความคิด คือ การคิดค้นและวิเคราะห์ปัญหาหารือร่วมกัน ในลักษณะของการร่วมคิด มีใจจากฝ่ายหนึ่งฝ่ายเดียว บนพื้นฐานความศรัทธาว่าทุกคนที่เข้ามามีส่วนร่วมนั้นมีศักยภาพ
๒. การวางแผน คือ นำสิ่งที่ร่วมกันคิดมากำหนดเป็นแผนปฏิบัติการร่วมกัน ด้วยการระดมทรัพยากรจากทุกฝ่าย (คน สิ่งของ งบประมาณ เวลา ฯลฯ)
๓. การลงมือทำ คือ การนำแผนงานที่ได้ไปร่วมกันทำหรือแบ่งงานกันรับผิดชอบเพื่อให้เป็นไปตามแผนหรือเป้าหมายที่วางไว้
๔. การติดตามประเมินผล คือ ร่วมกันติดตามผลงานที่ทำ และแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นระหว่างการทำงาน ร่วมกันคิดพัฒนาปรับปรุงให้งานดีขึ้น
๕. การรับประโยชน์ร่วมกัน คือ มีทั้งผลประโยชน์ทางรูปธรรมที่ต้องการให้เกิดตามกิจกรรมที่ทำนั้น และผลประโยชน์โดยอ้อม แต่มีความสำคัญมาก คือ การเรียนรู้จากการร่วมคิดร่วมทำและความสัมพันธ์ระหว่างภาคีที่พัฒนาไปสู่การมีส่วนร่วมที่สมานฉันท์ เสมอภาคและเอื้ออาทรกันมากขึ้นเป็นลำดับ

ยั่งยืน ดังที่คณะอนุกรรมการส่งเสริมความเข้มแข็งของชุมชน ในคณะกรรมการปฏิรูปการศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ (๒๕๔๓: ๒๐-๒๓) ได้กล่าวถึง ระบบและกระบวนการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนยั่งยืน ซึ่งต้องรวมพลังการมีส่วนร่วมของชุมชน ว่า มีระบบ ๑๐ ระบบ และสัมพันธ์กัน อย่างเป็นกระบวนการ เรียกว่า ‘แนวทางการพัฒนาเพื่อความยั่งยืนของชุมชน’ หรือ ‘ชุมชนยั่งยืน’ (Sustainable Community) ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

๑. ระบบคุณค่า เป็นนามธรรมที่คอยกำกับกิจกรรมหรือการดำเนินกิจกรรมของระบบอื่นๆ โดยมี “คน” และ “การอยู่ร่วมกันเป็นชุมชน” เป็นเป้าหมายสำคัญ ระบบคุณค่าจะเน้นการจัดการความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน (สังคมหรือชุมชน) ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ (การผลิต การจัดการทรัพยากรและการเลือกใช้เทคโนโลยี) และคนกับคุณธรรม (กายและจิต) ระบบคุณค่า จึงปรากฏอยู่ในกฎระเบียบต่าง ๆ ของสังคม ในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ และกระบวนการถ่ายทอดการเรียนรู้ของชุมชน

๒. ระบบการเรียนรู้ของชุมชน เป็นแกนกลางของกิจกรรมทุกระบบ เป็นการเรียนรู้ที่ต่อเชื่อมความรู้ภูมิปัญญาของชุมชนเข้ากับความรู้ทางสากล พัฒนาองค์ความรู้ใหม่ที่สอดคล้องและรับใช้ชีวิตและชุมชนในปัจจุบัน กิจกรรมหรือระบบอื่นๆ จึงต้องมีการเรียนรู้เฉพาะระบบหรือเฉพาะด้าน โดยมี “ภูมิปัญญา” เป็นแกนกลางเชื่อมร้อยความรู้ทุกด้านเข้าด้วยกันเป็นองค์ความรู้ใหม่ของชุมชนไทย

๓. ระบบเกษตรกรรมยั่งยืน คือ การเกษตรที่คำนึงถึงวงจรความอุดมสมบูรณ์โดยธรรมชาติ หลีกเลี่ยงเทคนิคหรือวิธีการทางการเกษตรที่ส่งผลกระทบต่อวิถีธรรมชาติ เกษตรกรรมยั่งยืนในทางรูปธรรมจึงหมายถึง เกษตรผสมผสาน วนเกษตร สวนสมรม (ภาคใต้) ไร่นาสวนผสม เกษตรธรรมชาติ พุทธเกษตร ฯลฯ ที่มีเป้าหมายเพื่อการบริโภคและมีส่วนเกินเพื่อการแบ่งปันหรือแลกเปลี่ยน ทั้งผ่านระบบการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมชุมชนและแบบใหม่

๔. ระบบธุรกิจชุมชน หรือการตลาดที่ชุมชนต้องการ ซึ่งประกอบด้วย การจัดการด้านการตลาดเพื่อเพิ่มมูลค่าของผลผลิตของตนเอง การจัดการด้านการตลาดเพื่อลดต้นทุนสินค้าอุปโภคบริโภคที่ชุมชนผลิตเองไม่ได้ ต้องนำเข้ามาจากภายนอกชุมชน และสุดท้ายคือ การจัดการด้านระบบการแลกเปลี่ยนผลผลิตระหว่างชุมชนต่อชุมชนและระหว่างผู้ผลิตกับผู้บริโภค

๕. ระบบอุตสาหกรรมชุมชน เป็นระบบคู่กับระบบธุรกิจ แต่มีพัฒนาการต่อเนื่องจากระบบการพึ่งตนเองเดิมที่ครอบครัวเป็นผู้แปรรูปเพื่อเก็บถนอมผลผลิตของตนเองไว้บริโภคในระยะยาว โดยมีเทคนิควิทยาการแปรรูปต่างๆ เช่น เครื่องสีมือ การผลิตเครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้านต่างๆ เป็นต้น สักยภาพพื้นฐานเดิมนี้ไม่ได้รับโอกาสในการพัฒนาโดยชุมชนและเป็นของชุมชนเองในปัจจุบัน อุตสาหกรรมชุมชนในความหมายนี้จึงมี ๓ แบบ คือ อุตสาหกรรมชุมชนแปรรูปผลผลิตของตนเอง อุตสาหกรรมชุมชนผลิตผลิตภัณฑ์จากทรัพยากรในท้องถิ่นและอุตสาหกรรมชุมชนที่นำวัตถุดิบจากภายนอกมาผลิตเพื่อตอบสนองการบริโภคและใช้สอยในชุมชน

๖. ระบบทุนชุมชน ความคิดที่ก่อตัวขึ้นจากปัญหาหนี้สินและการพึ่งพาสถาบันทุนคือการพึ่งตนเองด้านทุน หรือนัยหนึ่งคือ ระบบการสะสมทุนของชุมชนที่มีรูปแบบและวิธีการทาง

วัฒนธรรมเข้ามามีบทบาท ทั้งในด้านการระดม การบริหารจัดการ หลักเกณฑ์ และกฎระเบียบต่าง ๆ รากฐานความคิด จึงแตกต่างจากการสะสมทุนของสมาชิกในชุมชน

๙. ระบบสิ่งแวดล้อม นอกเหนือจากการเกษตรและอุตสาหกรรมที่ค้ำนึ่งถึงผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมแล้ว ระบบสิ่งแวดล้อมของชุมชนยังครอบคลุมถึง สภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อวิถีชีวิต ระบบสิ่งแวดล้อมจึงหมายรวมถึง ดิน น้ำ ป่า อากาศ การจัดการทางกายภาพของชุมชน เช่น ถนนหนทาง แหล่งศูนย์กลางชุมชน เป็นต้น และสภาพแวดล้อมทางสังคมที่เอื้อต่อการเจริญชีวิตด้วย

๑๐. ระบบสวัสดิการชุมชน ความคิดแรกเริ่มของชุมชน คือชาวบ้านต้องมีสวัสดิการเหมือนข้าราชการ เมื่อรัฐให้ไม่ได้ ชุมชนต้องดำเนินการเอง จึงเกิดกองทุนสวัสดิการชุมชนที่นำผลกำไรของกองทุนชุมชนต่าง ๆ มาจัดสรรเป็นค่ารักษาพยาบาล ค่าทำศพ บำนาญ ทุนการศึกษา ฯลฯ เมื่อสำเร็จแล้ว พบว่าเป้าหมายสำคัญของระบบสวัสดิการชุมชน คือ การสร้างหลักประกันความมั่นคงในชีวิตร่วมกัน หลักประกันที่ว่านี้อาจหมายรวมถึง การแก้ปัญหาทางด้านเศรษฐกิจ เช่นการช่วยเหลือให้ผู้ไม่มีที่ดินทำกินของตนเองได้ด้วย เป็นต้น

๑๑. ระบบการรักษาสุขภาพของชุมชน ต้องอยู่บนฐานของความรู้ด้านการแพทย์ที่เรียกรวม ๆ ว่า แพทย์แผนไทย ซึ่งไม่ได้เน้นที่การรักษาแต่เน้นการดูแลสุขภาพซึ่งเชื่อมโยงตั้งแต่ภาวะร่างกายของคน (ธาตุ) ฤดูกาล อาหารและยาสมุนไพร เกี่ยวข้องโดยตรงกับการจัดการการผลิตในระบบเกษตรกรรมยั่งยืน และระบบการรักษาสิ่งแวดล้อมของชุมชน

๑๒. ระบบการจัดการของชุมชน นอกเหนือจากการที่ทุกระบบมีการจัดการของตนเองแล้ว ทั้งชุมชนจะต้องมีการจัดการร่วมกัน เพื่อให้อยู่ทิศทางเดียวกัน ระบบการจัดการชุมชนนี้อาจหมายถึงระบบแม่ทั้ง ๕ ระบบที่ทำให้องค์กรชุมชน(ใหม่) ที่เกิดขึ้นพัฒนาภาวะความเป็นสถาบันทางสังคมที่สมาชิกในชุมชนพึ่งพาได้ ทดแทนบทบาทของสถาบันหมู่บ้าน(เดิม) ที่อ่อนตัวลง

ชุมชนหนึ่งๆ อาจจะไม่สามารถพัฒนาระบบทั้ง ๑๐ ระบบขึ้นภายในชุมชนครบ แต่ชุมชนสามารถสร้างเครือข่ายความร่วมมือหรือการมีส่วนร่วมระหว่างชุมชน เพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนด้วยกันขึ้นมาทดแทนได้ ดังนั้นการจะเสริมสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมให้กับชุมชน จึงต้องมีการดำเนินกิจกรรม หรือโครงการต่างๆในชุมชน ให้สอดคล้องกับระบบทั้ง ๑๐ ระบบ ที่กล่าวข้างต้น จากนั้นการมีส่วนร่วมจะตามมาโดยธรรมชาติของความผูกพันกันในชุมชน และจะส่งผลให้ชุมชนมีความยั่งยืนในทุกด้าน อย่างไรก็ตาม การมีส่วนร่วมชุมชนจะมีระดับของการมีส่วนร่วมซึ่ง ระดับการมีส่วนร่วมของชุมชน ขึ้นอยู่กับสภาพความพร้อมของประชาชนและการสนับสนุนของภาครัฐ หรือองค์กรส่วนท้องถิ่น และถ้ากิจกรรมหรือโครงการใดโครงการหนึ่ง สามารถสร้างการมีส่วนร่วมได้ดี ก็จะช่วยให้ประชาชนยอมรับกิจกรรมหรือ

โครงการมากขึ้นเนื่องจากเป็นโครงการที่ตรงกับปัญหาและความต้องการ ประชาชนจะมีความรู้สึกผูกพัน รู้สึกเป็นเจ้าของกิจกรรมหรือโครงการมากขึ้น จะส่งผลให้การดำเนินโครงการเป็นไปด้วยความราบรื่น ได้รับความร่วมมือจากประชาชนมากขึ้น ประชาชนก็จะเห็นประโยชน์ซึ่งเกิดแก่ประชาชนมากขึ้น เป็นลำดับ ทำให้เกิดการพัฒนาขีดความสามารถของประชาชนโดยทางอ้อมมากขึ้น

สำหรับการตอบคำถามที่ว่ากระบวนการจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นสามารถส่งเสริมการท่องเที่ยวในชุมชนได้หรือไม่ นั้น ก็พบว่าการจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นตอบสนองและส่งเสริมการท่องเที่ยวอย่างแท้จริงในด้านการเตรียมความพร้อมให้กับประชาชนในชุมชน ไม่ว่าจะเป็นด้านการเตรียมความรู้เชิงประวัติชุมชน ภูมิปัญญา วัฒนธรรมของชุมชน จุดเด่นของการแกะสลักของชุมชน ตลอดจนการเตรียมความพร้อมด้านภาษาอังกฤษให้กับเยาวชนเพื่อสื่อสารและอธิบายวัฒนธรรมของชุมชนให้กับชาวต่างชาติ ซึ่งสอดคล้องกับที่ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (๒๕๓๘ : ๑๔) ได้กล่าวถึงความหมายของการท่องเที่ยวแบบยั่งยืนไว้ว่า หมายถึง การท่องเที่ยวที่รวมถึงการจัดบริการอื่นๆทั้งในปัจจุบันและอนาคต โดย “...๑) ต้องดำเนินการภายใต้ขีดความสามารถของธรรมชาติ ชุมชน ขนบธรรมเนียม ประเพณี วัฒนธรรม วิถีชีวิตที่มีต่อขบวนการท่องเที่ยว ๒) ต้องตระหนักดีต่อการมีส่วนร่วมของประชากร ชุมชน ขนบธรรมเนียม ประเพณี วัฒนธรรม วิถีชีวิตที่มีต่อขบวนการท่องเที่ยว ๓) ต้องยอมรับให้ประชาชนทุกส่วนได้รับผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจที่เกิดจากการท่องเที่ยวอย่างเสมอภาคเท่าเทียมกัน ๔) ต้องขึ้นภายใต้ความปรารถนาของประชาชนท้องถิ่นและชุมชนในพื้นที่ท่องเที่ยวนั้นๆ...”

นอกจากนี้ยังมีหลักฐานยืนยันได้ว่ากระบวนการจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นมีส่วนในการส่งเสริมการท่องเที่ยวได้เป็นอย่างดี ดังที่ ดร.สมพร มอญโพพาน ได้สรุปประเด็นการวิจัยเกี่ยวกับการท่องเที่ยวประจำปีงบประมาณ ๒๕๔๕ ไว้ใน www.rdi.ac.th เมื่อวันที่ ๓๑ พฤษภาคม ๒๕๕๐ ไว้ว่า ในปัจจุบันมีงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับ การเชื่อมโยงเส้นทางท่องเที่ยว การฝึกให้เด็กในพื้นที่เป็นผู้นำเที่ยวในแต่ละพื้นที่ การขยายพื้นที่การท่องเที่ยวแบบ Home Stay เช่นในจังหวัดสระบุรี โดยมีการกำหนดรูปแบบต่าง ๆ เพื่อให้เป็นมาตรฐาน เช่น “...การพัฒนาการใช้ภาษาให้ที่ใช้ในการบริการนักท่องเที่ยว การศึกษาคำศัพท์ที่ใช้สำหรับนักท่องเที่ยว โดยสอบถามข้อมูลจากนักท่องเที่ยว การสร้างเมกะโปรเจก (Mega Project) แล้วแบ่งเป็นกลุ่มย่อย การเชื่อมโยงการท่องเที่ยวโดยมีกิจกรรม โดยดูตัวอย่างจากฟาร์มโชคชัย โดยกำหนดให้แต่ละจังหวัดจัดกิจกรรมขึ้นมา และการสร้างมาตรฐานการท่องเที่ยวโดยมีท้องถิ่นเป็นแนวร่วมด้วย...”

และเมื่อสิ้นสุดการวิจัย ผลการวิจัยก็สามารถตอบคำถามวิจัยและบรรลุวัตถุประสงค์การวิจัยทั้ง ๓ ข้อ ในระดับที่น่าพึงพอใจ และข้อมูลที่เกิดขึ้นในกระบวนการวิจัยช่วงสุดท้ายสามารถนำมาประมวลเพื่อตอบคำถามวิจัยตามวัตถุประสงค์การวิจัยทั้ง ๓ ข้อได้อย่างสมบูรณ์

นอกจากนี้ข้อค้นพบด้านปัจจัยที่มีผลต่อการจัดทำหลักสูตรท้องถิ่น และการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในระหว่างการวิจัยผู้วิจัยขอเสนอผลที่เกิดขึ้นและข้อวิจารณ์ดังนี้

๑. ปัจจัยด้านบวก

๑) ผู้นำชุมชนในพื้นที่ตำบลบ้านแหวนและผู้นำหมู่บ้าน ไม่ว่าจะเป็นประชาคมหมู่บ้าน และองค์กรต่าง ๆ ในชุมชน มีความเข้าใจและมองเห็นความสำคัญของการจัดการศึกษา ทั้งนี้เป็นเพราะว่าผู้นำชุมชน ซึ่งสิ่งเหล่านี้ถือเป็นปัจจัยสำคัญในการขับเคลื่อนการสร้างความสำเร็จและการนำข้อมูลเกี่ยวกับภูมิปัญญาจัดทำเป็นหลักสูตรท้องถิ่น ซึ่งถือว่าเป็นการร่วมกันจัดการศึกษาโดยการมีส่วนร่วมของภาคประชาชน

๒) พลังของชุมชน จากการลงพื้นที่อย่างต่อเนื่อง พบว่าชุมชนบ้านแหวน เป็นชุมชนที่มีความเข้มแข็งในระดับหนึ่ง โดยจะเห็นได้จากกรรวมกลุ่มต่าง ๆ เช่น กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มสตรี กลุ่มผู้สูงอายุ กลุ่มเกษตรกร เป็นต้น ซึ่งกลุ่มต่างๆ ส่วนก็มีกิจกรรมของกลุ่มอย่างต่อเนื่อง จึงเป็นส่วนที่ทำให้ประชาชนในชุมชนได้มีโอกาสทำกิจกรรมร่วมกันและเกิดความรัก ความสามัคคี ความคุ้นเคยกับการร่วมแรงร่วมใจกันทำงาน เพื่อประโยชน์ของชุมชนตนเอง ดังนั้นพลังต่างๆ ในชุมชนจึงส่งผ่านจากกลุ่มและองค์กรที่มีอยู่ในชุมชน จึงเป็นพลังมวลชนที่เข้มแข็งและเป็นปัจจัยสำคัญอีกประการหนึ่งที่มีส่วนผลักดันใน การพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นของชุมชนจนประสบความสำเร็จ

๓) ทุนในชุมชน พบว่าในชุมชนบ้านแหวน ได้มีกลุ่มต่างๆ ที่เกิดขึ้น ตามวิถีชีวิตของชุมชนเหมือนๆ กับชุมชนอื่น ดังที่กล่าวไว้ในข้างต้น กลุ่มต่างๆ เหล่านี้ถือเป็น “ทุน” ของชุมชนที่จะใช้ในการถ่ายทอดความรู้ของชุมชนสู่เยาวชนด้วยทุนที่เป็นองค์ความรู้เดิม ทุนที่เป็นตัวบุคคล ดังนั้นเมื่อมีแนวคิดในการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นเกิดขึ้น คนในชุมชนจึงได้ร่วมกันระดมทุนที่มีอยู่ในชุมชนทุก ๆ วิธีทางที่ทำได้และเป็นไปอย่างรวดเร็ว โดยไม่ต้องรอนบประมาณจากภาครัฐ

๔) กระแสการถ่ายโอนการจัดการศึกษา ถึงแม้ว่าจะเป็นปัจจัยภายนอกชุมชน แต่ก็มิอิทธิพลต่อการขับเคลื่อนต่อแนวคิดการจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นในชุมชน เพราะเป็นตัวกระตุ้นให้องค์การบริหารส่วนท้องถิ่นต้องตอบสนองนโยบายของรัฐบาลที่ระบุไว้ในมาตราที่ ๗๖ ตามรัฐธรรมนูญ พุทธศักราช ๒๕๔๐ และมาตราที่ ๔๑ ในพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๔๒ และมาตราที่ ๓๐, ๓๒, ๓๕ ในพระราชบัญญัติกำหนดแผนและขั้นตอนการกระจายอำนาจให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น แต่หากกระแสดังกล่าวมิได้เป็นนโยบายของรัฐ และรัฐ

ไม่ได้ดำเนินการยึดถือปฏิบัติอย่างจริงจัง การดำเนินการถ่ายโอนการจัดการศึกษาก็เป็นไปได้ลำบาก ดังนั้นผู้นำชุมชนในทุกระดับที่เกิดความตระหนัก และมองเห็นช่องทางที่จะขับเคลื่อน การพัฒนาการจัดการศึกษาของชุมชนด้วยการมีส่วนร่วมของชุมชนจะสามารถดำเนินการเตรียม ความพร้อมในการรับการถ่ายโอนการจัดการศึกษาได้เป็นอย่างดี และมีความเข้มแข็งทาง ด้านการศึกษาของชุมชน

๒. ปัจจัยด้านลบ

๑) ความไม่เข้าใจของชุมชน ในขณะที่ผู้นำชุมชนและประชาชนในชุมชนส่วนใหญ่ มีความเข้าใจและตระหนักในความสำคัญของการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการศึกษาของ ท้องถิ่น แต่ยังมีประชาชนบางกลุ่ม ซึ่งเป็นกลุ่มคนของทั้งภาครัฐและชาวบ้านยัง ไม่มีความเข้าใจ และไม่เห็นความสำคัญในการเข้าไปมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา สาเหตุสำคัญมาจากแนวคิด ของชาวบ้านในเรื่องการจัดการศึกษา ที่ยังคงคิดว่าการจัดการศึกษาเป็นเรื่องของโรงเรียนและ ภาครัฐ ไม่ใช่เรื่องของชาวบ้าน ซึ่งในประเด็นนี้ต่อมาผู้นำชุมชนได้พยายามชี้แจง สร้างความเข้าใจ อย่างต่อเนื่อง ด้วยวิธีการสื่อสารในทุกๆ รูปแบบ เช่น การประชุม ประชาคมหมู่บ้าน การประชุม กรรมการสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล จัดทำเอกสาร จัดเวทีเสวนาทุกหมู่บ้าน เป็นต้น

๒) การเมืองท้องถิ่น ในประเด็นนี้ปรากฏการณ์ที่เกี่ยวกับแนวคิดในการจัดการศึกษา โดยองค์กรชุมชนและการเตรียมความพร้อมเพื่อรับการถ่ายโอนการจัดการศึกษานั้น ได้มี การเชื่อมโยงไปเกี่ยวข้องกับการเมืองระดับท้องถิ่น ซึ่งมีบุคคลบางฝ่ายไม่เห็นถึงความสำคัญ เนื่องจากต้องจัดสรรมาสนับสนุนเป็นจำนวนไม่น้อย ซึ่งจะส่งผลกระทบต่อการจัดสรรงบประมาณ ในด้านอื่นๆ ของตำบล สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลบางท่านไม่ได้แสดงความคิดเห็นต่อต้าน ไม่ก็ไม่ได้ให้การสนับสนุน โดยให้เหตุผลว่าการจัดการศึกษาในภาพรวมเป็นหน้าที่ของรัฐอยู่แล้ว จึงไม่มีความจำเป็นที่จะต้องปรับเปลี่ยนบทบาทมาเป็นผู้จัดเสียเอง บ้างก็ให้เหตุผลว่าสมาชิก อบต. และคนในชุมชนเองไม่มีความรู้ ความสามารถด้านการศึกษาคงทำเองไม่ได้ และมีไม่น้อยที่กังวล ว่าหากงบประมาณถูกแบ่งสรรไปในด้านการจัดการศึกษามากกว่าที่เคยให้แล้ว งบประมาณที่จะ นำมาพัฒนาสาธารณูปโภคต่างๆ ที่สมาชิกเคยไปให้คำมั่นสัญญาไว้ตอนหาเสียงจะลดน้อย จะถูกประชาชนจะต่อว่าได้ เป็นต้น ปรากฏการณ์ดังกล่าวส่วนแล้วแต่เป็นแรงกดดันในเวทีเสวนา เกี่ยวกับการพัฒนา

๓) เจ้าหน้าที่ภาครัฐ ในส่วนของบุคลากรของภาครัฐ โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้บริหาร โรงเรียนในชุมชน ซึ่งเป็นบุคคลที่รับผิดชอบดูแลการบริหารจัดการศึกษาของชุมชนไม่สามารถ ให้ความร่วมมือได้อย่างเต็มที่ เนื่องจากการปฏิบัติในระดับพื้นที่ด้านการนำหลักสูตรท้องถิ่น ไปใช้ในโรงเรียนไม่สัมพันธ์กับการประเมินจากส่วนกลาง (National Test) เพื่อวัดระดับความรู้

ของนักเรียน ดังนั้น ทั้งครูและผู้บริหารของโรงเรียนจึงลงความเห็นว่าจะต้องให้ความรู้กับนักเรียนตามแนวการประเมินผลจากส่วนกลางก่อน เพื่อจะได้ผ่านเกณฑ์ที่กำหนดไว้ มิฉะนั้นจะเกิดความเสียหายแก่โรงเรียน อย่างไรก็ตามถึงแม้ว่าจะมีการวิเคราะห์เนื้อหาของหลักสูตรแกนกลางและนำเนื้อหาของหลักสูตรท้องถิ่น ไปสอดแทรกแล้วก็ตาม ยังพบว่าโรงเรียนยังไม่เกิดความมั่นใจเพราะข้อสอบเพื่อการประเมินผลจากส่วนกลางไม่ครอบคลุมถึงเนื้อหาของหลักสูตรท้องถิ่น โรงเรียนจึงมีความจำเป็นที่จะต้องละเลยการถ่ายทอดความรู้ของชุมชนเพื่อทุ่มเทเวลาทั้งหมดให้การพัฒนาผู้เรียนตามแนวการทดสอบของส่วนกลาง

จากปัจจัยที่กล่าวมาแล้วข้างต้น จึงทำให้เกิดเป็นเงื่อนไขหลายประการ ในการดำเนินการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นแบบมีส่วนร่วมของชุมชน พอสรุปได้ดังนี้

- ๑) เงื่อนไขด้านความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับการจัดการศึกษา
- ๒) เงื่อนไขด้านการเมืองระดับท้องถิ่น
- ๓) เงื่อนไขด้านทุนภูมิปัญญา และทุนด้านอื่นๆในชุมชน
- ๔) เงื่อนไขด้านการมีส่วนร่วมของชุมชน
- ๕) เงื่อนไขด้านแนวคิดของผู้นำชุมชน และผู้บริหารโรงเรียน
- ๖) เงื่อนไขด้านความชัดเจนของนโยบายรัฐสู่การปฏิบัติในชุมชน
- ๗) เงื่อนไขด้านการบริหารงบประมาณในการจัดการศึกษาโดยชุมชน

๒. แนวคิดและองค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย

ผลจากการดำเนินการวิจัยทำให้ได้แนวคิดและองค์ความรู้ ดังนี้

๑. การจัดเวทีชุมชน และการประชุมกลุ่ม
 - ๑.๑ ได้แนวทางในการจัดทำเนื้อหาของหลักสูตรท้องถิ่น
 - ๑.๒ ได้แนวทางขั้นตอนการจัดกิจกรรมเพื่อศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่น
 - ๑.๓ ได้รูปแบบการนำหลักสูตรท้องถิ่นเข้าไปบรรจุร่วมกับหลักสูตรแกนกลาง
 - ๑.๔ ได้แนวทางการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่นแบบมีส่วนร่วม
๒. ระยะเวลาดำเนินการจัดทำหลักสูตรท้องถิ่น
 - ๒.๑ ได้รูปแบบและกระบวนการมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาของชุมชน
 - ๒.๒ ได้รูปแบบการจัดการเรียนการสอนหลักสูตรท้องถิ่นในโรงเรียน
 - ๒.๓ ได้ใช้กระบวนการวิจัยในการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชน
 - ๒.๔ ได้รูปแบบการจัดกิจกรรมโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน
 - ๒.๕ ได้เนื้อหาของหลักสูตรท้องถิ่นจำนวน ๕ หลักสูตร

๒.๖ ได้รูปแบบการอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นตรงตามความต้องการของชุมชน

๓. ระยะการวิพากษ์หลักสูตร

๓.๑ ได้แนวทางและรูปแบบการวิพากษ์หลักสูตรท้องถิ่นแบบมีส่วนร่วม

๓.๒ ได้รูปแบบการจัดกิจกรรมที่บูรณาการภูมิปัญญาท้องถิ่น

๔. ระยะการทดลองใช้หลักสูตรในโรงเรียนและนอกโรงเรียน

๔.๑ ได้รูปแบบการจัดการเรียนการสอนแบบมีส่วนร่วมโดยองค์กรชุมชน

๔.๒ ได้รูปแบบการประเมินผลการจัดการเรียนการสอนด้วยหลักสูตรท้องถิ่น

๔.๓ ได้แนวคิดในการทดลองใช้หลักสูตรท้องถิ่นในและนอกห้องเรียน

๕. ระยะการคืนความรู้สู่ชุมชน

๕.๑ ได้รูปแบบการคืนความรู้สู่ชุมชนที่แตกต่างกัน

๕.๒ ได้ข้อเสนอแนะ และแนวทางในความร่วมมือในชุมชนต่อไป

๕.๓ ได้วิธีการสร้างพลังของชุมชนในการร่วมมือกันจัดการศึกษาของชุมชน

๕.๔ ได้เครือข่ายในการจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นในชุมชนอื่น

๓. ข้อเสนอแนะจากการวิจัย

๓.๑ ข้อเสนอแนะจากกระบวนการวิจัย

จากการวิจัยครั้งนี้ได้ข้อสังเกตที่เกี่ยวข้องกับผู้เกี่ยวข้องในการวิจัยและได้เกิดการเรียนรู้ดังต่อไปนี้

๓.๑.๑ นักวิจัยและผู้ช่วยนักวิจัย

๑) เกิดการเรียนรู้ร่วมกันกับชุมชน

๒) เชื่อมมั่นในแนวคิดในการจัดการศึกษาแบบมีส่วนร่วมของชุมชน

๓) เชื่อมมั่นและศรัทธาในแนวคิดที่ใช้กระบวนการวิจัยมาพัฒนาท้องถิ่น

๔) ได้แนวทางในการจัดการเรียนการสอน โดยใช้ชุมชนเป็นฐานแห่งการเรียนรู้

๕) ได้แนวทางการบูรณาการการจัดการศึกษาเพื่อท้องถิ่นกับกระบวนการเรียนการสอนในสถาบันอุดมศึกษา

๓.๑.๒ ผู้ร่วมวิจัยในชุมชน

๑) เกิดการเรียนรู้ร่วมกันในด้านวิถีชีวิตของคนในชุมชน ทั้งด้านขนบธรรมเนียมประเพณีและแนวคิดพื้นฐาน

- ๒) เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกัน ระหว่าง นักวิจัย ผู้ช่วยนักวิจัย กับชาวบ้านในชุมชน มีความสัมพันธ์ที่ดี เป็นกัลยาณมิตรต่อกัน
- ๓) มีความรู้และเกิดทักษะในการทำงานร่วมกับองค์กรภายนอก
- ๔) ได้เรียนรู้และมีทักษะในการจัดทำและพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น
- ๕) ได้เรียนรู้โดยวิธีการศึกษาค้นคว้า แก้ปัญหาด้วยตนเอง
- ๖) ได้เรียนรู้และฝึกฝนการเป็นผู้ช่วยนักวิจัย
- ๗) มองเห็นคุณค่าของชุมชน
- ๘) เรียนรู้วิธีการศึกษาชุมชน มีทัศนคติที่ดีต่อกรวิจัย
- ๙) เกิดความตื่นตัวในความภาคภูมิใจในชุมชนของตนเอง

๓.๑.๓ ประชาชนในชุมชน

- ๑) พัฒนาจิตสำนึก เกิดความตระหนักในคุณค่าของตนเองและชุมชน
- ๒) เกิดการเรียนรู้ร่วมกันในชุมชน
- ๓) เรียนรู้ในการเป็นผู้ช่วยนักวิจัย
- ๔) เกิดการพัฒนา นักวิจัยชุมชนได้อย่างน้อย ๑๕ คน
- ๕) มีความรู้ดีมีคุณค่าและตระหนักถึงความสำคัญของวัฒนธรรม ภูมิปัญญาของท้องถิ่นตนเอง
- ๖) เกิดการกระตุ้นให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชน โดยเฉพาะด้านการศึกษา
- ๗) ประชาชนเกิดประสบการณ์และทักษะในกระบวนการมีส่วนร่วม เพื่อพัฒนาชุมชนของตนเอง

๓.๑.๔ นักเรียนในชุมชน

- ๑) มองเห็นและตระหนักถึงคุณค่าของภูมิปัญญาและวัฒนธรรมท้องถิ่น
- ๒) ได้เรียนรู้และสืบทอดภูมิปัญญาและวัฒนธรรมท้องถิ่น
- ๓) ได้มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมท้องถิ่นอย่างมีประสิทธิภาพและเต็มศักยภาพ

๓.๑.๕ บุคคลอื่นที่ไม่ใช่คนในชุมชน

- ๑) มองเห็นและตระหนักถึงคุณค่าของภูมิปัญญาและวัฒนธรรมท้องถิ่น
- ๒) การเคารพสิทธิขั้นพื้นฐานและความคิดเห็นของบุคคลในชุมชน
- ๓) การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ภูมิปัญญาซึ่งนำไปสู่การพัฒนา

๓.๑.๖ กระบวนการวิจัยที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชุมชน

- ๑) เกิดการรวมกลุ่มในชุมชนขึ้น พร้อมทั้งจะให้ความร่วมมือและให้ความสำคัญต่อการจัดการเรียนการสอนในชุมชนมากขึ้น
- ๒) มีจิตสำนึกชุมชน รักและหวงแหนในภูมิปัญญาของชุมชน
- ๓) ประชาชนในชุมชนตระหนักถึงความจำเป็นและความสำคัญในการมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาของท้องถิ่นมากขึ้น
- ๔) ประชาชนในชุมชนมองเห็นแนวทางและความจำเป็นที่จะต้องเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาและการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นมากขึ้น
- ๖) เกิดหลักสูตรท้องถิ่นที่เป็นของชุมชนและสอดคล้องกับบริบทของชุมชน
- ๗) การพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นสามารถเป็นกรณีศึกษาให้กับชุมชนอื่นๆ ในด้านการจัดการศึกษาแบบมีส่วนร่วมของชุมชน
- ๘) เกิดเครือข่ายและการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในการสร้างหลักสูตรท้องถิ่นกับชุมชนอื่น

๓.๒ ปัญหาและอุปสรรคของการวิจัยและแนวทางแก้ไข

๑. เวลาในการนัดหมายของชุมชน ส่วนใหญ่จะเป็นเวลาตอนเย็นและกลางคืน ดังนั้นในบางครั้ง จึงทำให้ยากต่อการที่ผู้ช่วยนักวิจัยทุกกลุ่มจะเข้าเรียนรู้ร่วมกัน

๒. การดำเนินการจัดทำหลักสูตรท้องถิ่น ในช่วงแรกค่อนข้างมีปัญหาเนื่องจากการทำงาน ความทุ่มเทในงานวิจัยของผู้ช่วยนักวิจัยยังไม่เต็มที่ ประกอบกับการเป็นคนที่คุ้นเคยกับภูมิปัญญาท้องถิ่นทำให้ มองไม่เห็นจุดเด่นของภูมิปัญญา ซึ่งผู้วิจัยได้แก้ปัญหาโดยปรับวิธีการจัดทำหลักสูตรแต่ละหลักสูตรตามสภาพของปัญหา เพื่อให้ได้ผลงานตามวัตถุประสงค์ ส่งผลให้ขั้นตอนการจัดทำหลักสูตรไม่เป็นไปตามที่วางแผนไว้

๓. ความคิดเห็นที่แตกต่างกันในเรื่องหลักสูตรท้องถิ่นของครูผู้สอนในโรงเรียน ก่อให้เกิดปัญหาด้านการบริหารหลักสูตรท้องถิ่น ผู้บริหารโรงเรียนต้องบริหารโรงเรียนตามนโยบาย สภาพแวดล้อมทางการเมืองท้องถิ่น และงบประมาณที่ได้รับ ส่งผลให้การบริหารจัดการศึกษาด้านหลักสูตรท้องถิ่น ไม่สมบูรณ์ตามวัตถุประสงค์ในการจัดทำหลักสูตรท้องถิ่น

๔. บุคคลภายนอก เช่น หน่วยงานของรัฐ และองค์กรทางการเมืองที่เข้าไปมีบทบาทและมีอิทธิพลในทางความคิดเข้าไปชักจูงความคิดเห็นของชุมชนและโรงเรียนเกี่ยวกับการจัดการศึกษาของชุมชน ทำให้การจัดทำหลักสูตรและการจัดการเรียนการสอนในโรงเรียนด้วยหลักสูตรท้องถิ่นเป็นไปอย่างไม่ต่อเนื่อง

๕. การกิจประจำของครูในโรงเรียน และผู้คนในชุมชน เป็นปัจจัยหลักในการที่จะให้ความร่วมมือในการจัดการศึกษาโดยเฉพาะการจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นด้วยตนเอง

๖. บทบาทขององค์กรส่วนท้องถิ่นในการจัดการศึกษาระดับประถมศึกษาอย่างไม่ชัดเจน โดยเฉพาะในเรื่องการกำหนดหลักสูตรท้องถิ่นของชุมชนที่จะหล่อหลอมเยาวชนให้เป็นคนของบ้านแหวนโดยสมบูรณ์

๗. การบริหารจัดการด้านงบประมาณค่อนข้างมีปัญหา เนื่องจากบางชุมชนต้องการความช่วยเหลือที่อยู่ในรูปของเงินช่วยเหลือ ทำให้เป็นปัญหาในการดำเนินการจัดทำหลักสูตรแบบมีส่วนร่วมอย่างแท้จริงและทำให้เกิดปัญหาในการเบิกจ่ายงบประมาณการวิจัย

๓.๓ ข้อเสนอแนะเพื่อการพัฒนา

๑. การจัดการศึกษาเพื่อท้องถิ่นแบบมีส่วนร่วม จะต้องมีการจัดเตรียมการให้เกิดความพร้อมในทุกด้าน ต้องมีการวางแผนร่วมกันทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องและชี้แจงขั้นตอน การดำเนินงานให้ทุกฝ่ายได้รับทราบอย่างชัดเจน จึงจะทำให้ผลงาน การดำเนินงานออกมามีประสิทธิภาพและประสิทธิผล

๒. การเตรียมการในส่วนของผู้วิจัย ผู้ช่วยนักวิจัยและ ผู้ร่วมการวิจัยในชุมชน จะต้องมีการเตรียมตัวเป็นอย่างดี โดยเฉพาะด้านเทคนิคการศึกษาชุมชนและการนำข้อมูลที่ได้มานำเสนอ ทั้งนี้จะต้องมีการฝึกฝนก่อนจะลงศึกษาชุมชน

๓. ในระหว่างการปฏิบัติการวิจัยจะต้องตรวจสอบข้อมูลที่ได้ศึกษา โดยเปิดโอกาสให้คนในชุมชนได้ตรวจสอบอย่างเปิดเผยและเป็นกัลยาณมิตร และหลังการเก็บข้อมูลในชุมชนแล้วจะต้องให้ข้อมูลย้อนกลับแก่ชุมชนที่เป็นประโยชน์แก่ชุมชน จึงจะทำให้ชุมชนตระหนักถึงความสำคัญของการมีส่วนร่วมในการดำเนินงานและการวิจัย

๔. ระหว่างการดำเนินการวิจัยจะมีปัญหาและข้อบกพร่องเกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลา ดังนั้นผู้วิจัยและคณะจะต้องตรวจสอบ ดูแล ติดตามเพื่อแก้ปัญหาพร้อมกันอย่างใกล้ชิดและอย่างทันท่วงทีจึงจะทำให้การดำเนินการวิจัยเป็นกระบวนการเรียนรู้อย่างแท้จริง

๕. จากการดำเนินงานวิจัยทำให้มองเห็นว่า การจัดการศึกษาโดยองค์การบริหารส่วนท้องถิ่นเป็นสิ่งที่ดี เหมาะสมกับบริบทของท้องถิ่น และมีความสามารถในการจัดการศึกษาได้ตรงตามนโยบายการเรียนรู้ตลอดชีวิต สอดคล้องกับบริบทของชุมชนและทำให้บุคลากรด้านการศึกษาในชุมชนได้รับโอกาสในการพัฒนาอย่างทั่วถึง แต่มีข้อสังเกตคือ การจัดการศึกษาของชุมชนจะต้องเป็นการจัดการศึกษาอย่างทุ่มมทุกด้านเพื่อพัฒนาเยาวชนในท้องถิ่นให้มีศักยภาพในการดำเนินชีวิต และสามารถอยู่ในสังคมโลกได้อย่างแท้จริง

๖. ข้าราชการทางการศึกษาในหลายส่วนยังคงยึดมั่นว่าการจัดการศึกษาให้ดีขึ้นจะต้องจัดการโดยนักการศึกษา และดำเนินการตามนโยบายจากส่วนกลางเท่านั้น จึงทำให้การจัดการเรียนการสอนด้วยหลักสูตรท้องถิ่นดำเนินไปอย่างช้าๆ ประกอบกับการที่บุคลากรในโรงเรียนมีภาระงานอื่นๆ ในโรงเรียนที่ต้องใช้เวลาในการดำเนินการมาก จึงส่งผลให้กระบวนการจัดการเรียนการสอนด้วยหลักสูตรท้องถิ่นได้รับการทุ่มเทน้อยลง จึงจำเป็นต้องมีหน่วยงานทางการศึกษาแหล่งอื่นในท้องถิ่นเข้าไปช่วยเหลือแบบมีส่วนร่วมอย่างสม่ำเสมอ

๓.๔ ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยต่อไป

คณะผู้วิจัยขอเสนอแนะประเด็นที่ควรจะได้รับการศึกษาวิจัยในครั้งต่อไป ดังนี้

๑. การวิจัยและพัฒนาเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเกี่ยวกับการพัฒนารูปแบบการจัดการความรู้ในชุมชนเพื่อจัดทำหลักสูตรท้องถิ่น
๒. การวิจัยและพัฒนาเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเกี่ยวกับรูปแบบการจัดการทุนในชุมชนเพื่อพัฒนาการเรียนการสอน
 ๑. การวิจัยและพัฒนารูปแบบการเตรียมความพร้อมในการจัดการศึกษาระดับประถมศึกษาสำหรับบุคลากรขององค์การบริหารส่วนท้องถิ่น
 ๔. การวิจัยและการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมเกี่ยวกับการบริหารจัดการที่ดีด้านการจัดการศึกษาขององค์การปกครองส่วนท้องถิ่น
 ๕. การวิจัยและการพัฒนารูปแบบระบบการติดตามประเมินโครงการด้านการศึกษาของชุมชนโดยองค์กรชุมชน